অধ্যায় ৩ ঃ অগাষ্ট ক'ট (AUGUSTE COMTE)

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য
৩.২ পৰিচয়
৩.৩ অগাষ্ট ক'ট ঃ সমাজতত্ত্বৰ প্ৰতিষ্ঠাপক
৩.৪ ক'টৰ সমাজতাত্ত্বিক দৃষ্টিভঙ্গী
৩.৪.১ প্ৰত্যক্ষবাদ
৩.৪.২ ত্ৰিস্তৰীয় বিধান
৩.৫ সামাজিক শৃঙ্খলা আৰু বিকাশ
৩.৬ সমাজ অধ্যয়নৰ পদ্ধতি
৩.৭ শ্ৰেণী, লিঙ্গ আৰু প্ৰজাতি
৩.৮ সামৰণি
৩.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৩.১০ অধিক জানিবলৈ
৩.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৩.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- অগাষ্ট ক'টৰ জীৱনীৰ বিষয়ে জ্ঞাত হ'ব
- অগাষ্ট ক'টৰ সমাজতত্ত্বীয় চিন্তাধাৰাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- অগাষ্ট ক'টৰ সমাজ বিৱৰ্তনৰ অৱধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ক'টৰ বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভঙ্গীৰে সমাজতত্ত্বৰ বিশ্লেষণৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব।

৩.২ পৰিচয়

আমি আগৰ অধ্যায়ত সমাজতাত্ত্বিক আৰু বৌদ্ধিক শক্তিৰ পটভূমিৰ ভিত্তিত সমাজতত্ত্বৰ উৎপত্তিৰ উপৰি ভাৰতবৰ্ষত সমাজতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিলোঁ। তদুপৰি আমি বিভিন্ন সমাজতত্ত্ববিদে সকলো সূক্ষ্ম বিশ্লেষণেৰে ভাৰতবৰ্ষত সমাজতত্ত্বৰ বিকাশৰ বিষয়ে আগবঢ়োৱা ভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গীৰ বিষয়ে জ্ঞাত হওঁ। এই অধ্যায়টিত আমি সমাজতত্ত্বৰ পিতৃ স্বৰূপ অগাষ্ট ক'ট আৰু তেওঁৰ সামাজিক পদ্ধতিগত দৃষ্টিভঙ্গীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৩.৩ অগাষ্ট ক'ট ঃ সমাজতত্ত্বৰ প্ৰতিষ্ঠাপক (Auguste Comte: The Founder of Sociology)

অগাষ্ট ক'ট ১৭৯৮ চনৰ ১৯ জানুৱাৰীত দক্ষিণ ফ্ৰান্সৰ মণ্টপেলিয়াৰ (Montpellier) চহৰত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ বিদ্যালয়ত অধ্যয়নৰত সময়ত এজন মেধাবী ছাত্ৰ আছিল। ১৮১৪ চনত তেওঁ পেৰিচত নতুনকৈ নিৰ্মাণ হোৱা Ecole Polytechniqueত যোগদান কৰে। ফ্ৰান্সত এই বিদ্যালয়খন ফৰাছী বিপ্লৱৰ পৰৱৰ্তী চৰকাৰৰ দ্বাৰা নিৰ্মিত আৰু সেয়ে বিপ্লৱৰ পৰৱৰ্তী কালৰ উত্থানৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত। ক'ট আৰু তেওঁৰ শ্ৰেণীৰ সমূহ সহপাঠীক চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধাচৰণ আৰু তেওঁলোকৰ ৰাজনৈতিক ভাবদৰ্শনৰ বাবে Ecole Polytechniqueৰ পৰা বৰ্খাস্ত কৰা হৈছিল। পৰৱৰ্তী কালত এই বিদ্যালয়খন বন্ধ হৈ যায় আৰু ১৮১৬ চনত ইয়াৰ পুনৰ সংগঠন হয় যদিও ক'টৰ ইমানতে এই বিদ্যালয়লৈ যোৱাৰ সমাপ্তি ঘটে। ক'টৰ কাহানিও মহাবিদ্যালয় পৰ্য্যায়ৰ ডিগ্ৰী গ্ৰহণ কৰা নহ'ল। ১৮১৭ চন পৰ্য্যন্ত তেওঁ এক সাধাৰণ জীৱন-যাপন কৰিছিল। তেনে সময়তে তেওঁ ছেইণ্ট ছাইমনৰ (Saint Simon) সান্নিধ্যলৈ আহিছিল। আৰু তাৰ পাছত তেওঁ ছাইমনৰ চেক্ৰেটেৰী আৰু সহযোগী হৈছিল। ক'টে তেওঁৰ ওপৰত ছাইমনৰ অভূতপূৰ্ব প্ৰভাৱৰ কৃতজ্ঞতা স্বীকাৰ কৰিছিল। কিন্তু ১৮২৪ চনত এখন ৰচনাৱলীৰ গ্ৰন্থকাৰ স্বত্বৰ বাবে সৃষ্টি হোৱা বিতৰ্কৰ বাবে তেওঁ ছাইমনৰ লগত সহযোগী স্বৰূপে কাম কৰিবলৈ অগ্ৰাহ্য কৰে কাৰণ ক'টে ভাবিছিল যে ছাইমনে তেওঁ আগবঢ়োৱা লিখনিসমূহৰ এটাৰ পৰা তেওঁৰ নাম কৰ্তন কৰিব বিচাৰিছিল। ক'টে শিক্ষাদান আৰু একাধিক ৰাজহুৱা ভাষণৰ জৰিয়তে তেওঁৰ চিন্তাধাৰাত আগ্ৰহ জন্মাবলৈ পুনৰ সাধাৰণ জীৱন-যাপনৰ মাজেদি সংগ্ৰাম কৰিবলগীয়া হয়। ১৮২৫ চনত তেওঁ কেৰোলিন মেছিন নামৰ এগৰাকী গ্ৰন্থ বিক্ৰেতাৰ লগত বিবাহ পাশত আৱদ্ধ হয়। কিন্তু তেওঁলোকৰ বৈবাহিক জীৱন সুখকৰ নহ'ল। তেওঁৰ সমগ্ৰ জীৱন একাধিক বিসঙ্গতি আৰু সংঘৰ্ষৰে চিহ্নিত হৈ ৰ'ল।

১৮২৬ চনত তেওঁ ৰুগীয়া হৈ পৰে আৰু আত্মহননৰ চিন্তা মনলৈ আহে। কিন্তু ক্ৰমান্বয়ে তেওঁ উপলব্ধি কৰে যে তেওঁ তেওঁৰ জীৱনৰ কৰ্মৰাজি সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ জীয়াই থাকিব লাগিব, যাৰ ফলস্বৰূপে জন্ম হ'ল পূৰ্ণা ৰূপত প্ৰত্যক্ষবাদ দৰ্শনৰ।

ক'টে ১৮৩০-১৮৪২ চনৰ সময়ছোৱাত তেওঁৰ শ্ৰেষ্ঠ গ্ৰন্থ *Cours de Philosophic Positiv* ৰচনা কৰিছিল, যিখন গ্ৰন্থ ১৯৪২ চনতহে প্ৰকাশ পাইছিল। এই গ্ৰন্থখনতে ক'টে সমাজতত্ত্বক আটাইতকৈ শেহতীয়াকৈ বিকশিত হোৱা বিজ্ঞান বুলি অভিহিত কৰিছে। তেওঁ তেওঁৰ চাৰিটা খণ্ডত *System de Politique Positive* ১৮৫১ চনলৈ সম্পূৰ্ণ কৰে য'ত সমাজৰ পুনৰ গঠনৰ বাবে ব্যৱহাৰিক দিশত অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰি বহল আঁচনিৰ সিদ্ধান্ত লয়। অগাষ্ট ক'ট ১৮৫৭ চনৰ ৫ ছেপ্টেম্বৰত মৃত্যুবৰণ কৰে।

অগাষ্ট ক'টক বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞানৰ স্ৰষ্টা বুলি জনা যায়। ক'টে বৰ্তমানৰ প্ৰচলিত বিষয়টোৰ নামাকৰণ 'সমাজতত্ত্ব' বুলি অভিহিত কৰাতকৈ 'সামাজিক পদাৰ্থ বিজ্ঞান' (Social

Physics) হিচাপে নামাকৰণ কৰাটোহে বিচাৰিছিল। কিন্তু পৰৱৰ্তী সময়ত তেওঁ এই নতুন বিজ্ঞানটোক সামাজিক পদাৰ্থবিজ্ঞান বোলাৰ সলনি 'সমাজ শাস্ত্ৰ' বুলি নতুনকৈ নামকৰণ কৰিছিল। 'প'জিটিভ ফিল'ছফী' গ্ৰন্থত ক'টই তেওঁৰ নতুন সৃষ্টি 'সমাজতত্ত্ব' (Sociology)ৰ বিষয়ে বহলাই ব্যাখ্যা কৰিছিল।

জানি থোৱা ভাল

ছেইণ্ট ছাইমন ঃ ছেইণ্ট ছাইমন (১৭৬০-১৮২৫) ফৰাচী সমাজবাদৰ প্ৰতিষ্ঠাপক। ফৰাচী বিপ্লৱৰ বিভীষিকা আৰু বিশৃঙ্খলতা প্ৰত্যক্ষ কৰি তেওঁ সমাজখনক পুনৰ নিৰ্মাণ কৰিবলৈ সিদ্ধান্ত লয়। তেওঁ দাৰিদ্ৰতা মুক্ত এনে এখন ঔদ্যোগিক ৰাষ্ট্ৰৰ কামনা কৰিছিল, য'ত বিজ্ঞানে ধৰ্মৰ স্থানাধিকাৰ কৰিব।

৩.৪ ক'টৰ দৃষ্টিৰে সমাজতত্ত্ব (Comte's View on Sociology)

ক'টে ফৰাছী বিপ্লৱৰ কালছোৱাত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল আৰু তেওঁ পৌৰাণিক সমাজখনৰ পতনৰ চাক্ষুষ সাক্ষী আছিল। তদুপৰি তেওঁ প্ৰত্যক্ষ কৰিছিল নতুন যুগৰ এনে সামাজিক সচেতনতা আৰু উত্থান। সেয়ে তেওঁ সাক্ষী হৈ ৰৈছিল এক বিশৃঙ্খল সমাজৰ, য'ত সামাজিক শৃঙ্খলাৰ প্ৰতি ভাবুকি আহি পৰিছিল। সেয়েহে তেওঁ ফৰাছী বিপ্লৱৰ পৰিণতিৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হোৱা বিশৃঙ্খল অৱস্থাৰ অৱসান ঘটাই সামাজিক শৃঙ্খলা আৰু সংহতি প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰচেষ্টা চলাইছিল। এই ঘটনাসমূহে তেওঁক বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে সমাজ অধ্যয়ন কৰিবলৈ অনুপ্ৰেৰণা যোগাইছিল।

অগাষ্ট ক'টৰ সময়ত ফৰাছী সমাজখনত বিপৰীত মতাদৰ্শৰ দুটা দলৰ সৃষ্টি হৈছিল। তাৰে এটা দল ফৰাছী বিপ্লৱৰ বাবে সৃষ্টি হোৱা সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তনৰ সমৰ্থক আছিল আৰু আনটো দল আছিল প্ৰাক্-বিপ্লৱত পূৰ্বৰ সামাজিক আৰু ধৰ্মীয় নীতি-নিয়মৰ দ্বাৰা প্ৰচলিত সমাজ ব্যৱস্থাৰ সমৰ্থক।অৱশ্যে ক'টে এটা দলৰো মতাদৰ্শক সমৰ্থন কৰা নাছিল, কাৰণ তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে এই ধৰণৰ মতামতে সমস্যাৰ সমাধান কৰিব নোৱাৰে। বৰঞ্চ তেওঁ সম্পূৰ্ণ বৈজ্ঞানিক ভিত্তিত সমাজক অধ্যয়ন কৰাৰ বাবে যুক্তিযুক্ততা আগবঢ়ায়। তেওঁৰ মতে এই পদ্ধতিৰ দ্বাৰাহে এখন সমাজৰ সমস্যাসমূহ নিৰাময় কৰিব পৰা যায়।

ক'টৰ দৃষ্টিভঙ্গী এক বৈজ্ঞানিক ভিত্তিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত, যাক পৰৱৰ্তীকালত সমাজতত্ত্ব হিচাপে আখ্যা দিয়া হৈছিল আৰু ইয়াৰ উপাদানসমূহ এৰিষ্টটল, ছেইণ্ট ছাইমন, হিউম আৰু কাণ্টৰ দৰ্শনৰপৰা সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল।ক'টে এই পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰি মানৱ জাতিৰ জ্ঞানৰ প্ৰকৃতি, শ্ৰেণীকৰণ আৰু বিশ্লেষণৰ অনুসন্ধান কৰাৰ প্ৰয়াস কৰিছিল। তেওঁ মানৱ সমাজৰ প্ৰকৃতি আৰু ইয়াৰ ক্ৰমবিকাশৰ লগত অন্তনিৰ্হিত হৈ থকা সূত্ৰ আৰু বিধিৰ সন্ধেদ উৎঘাটনৰ প্ৰচেষ্টা কৰিছিল।

ক'টে সম্পূৰ্ণ বৌদ্ধিক জীৱনটোৱে সমাজতত্ত্বক এক ন্যায়সঙ্গত স্বতন্ত্ৰ বিষয় হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। তেওঁ তেওঁৰ প্ৰচেষ্টা এই পৰ্য্যন্ত আগুৱাই নিছিল যে বিজ্ঞানৰ

সংস্তৰণ নির্মাণৰ দ্বাৰা সমাজতত্ত্বক বিজ্ঞানৰ 'ৰাণী' হিচাপে অভিহিত কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। ক'টৰ এই স্তৰীকৰণে সমাজতত্ত্বক বিশেষ গুৰুত্ব সহকাৰে আৰু ন্যায়সঙ্গতভাৱে প্রতিষ্ঠা কৰাত সহায় কৰে। তেওঁ গণিতশাস্ত্রক এই সংস্তৰণৰ একেবাৰে নিম্নতম স্তৰত আৰু সমাজতত্ত্বক শীর্ষস্তৰত স্থান দিয়ে, য'ত এই দুয়ো স্তৰৰ মাজত বিজ্ঞানৰ আন সকলো বিভাগক ক্রমানুসৰি স্থান দিয়ে।

৩.৪.১ প্রত্যক্ষবাদ (Positivism)

ক'টে বিশ্বাস কৰিছিল যে সামাজিক শৃঙ্খলাৰ বাবে সামাজিক পৰিঘটনাসমূহ বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে অধ্যয়ন কৰা আৱশ্যক। তেওঁৰ মতে সমাজক অধ্যয়ন কৰিবলৈ বৈজ্ঞানিক পদ্ধতি প্রয়োগ কৰিব পৰা যায় আৰু কেৱল এনেধৰণৰ অধ্যয়নৰ দ্বাৰাহে সামাজিক বিশৃঙ্খলতাৰ কাৰণ অনুসন্ধান কৰি সামাজিক শৃঙ্খলা আৰু উন্নতিৰ ভেটি গঢ় দিব পাৰি।

ক'টৰ মতে সামাজিক নীতিৰ (Social Laws) উদ্‌ঘাটন আৰু সামাজিক পৰিঘটনাসমূহৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰিবলৈ হ'লে প্রত্যক্ষবাদী দর্শন বা প্রত্যক্ষবাদ গ্রহণ কৰিব লাগিব। কিন্তু এই প্রত্যক্ষবাদ কি? প্রত্যক্ষবাদ হ'ল এক দর্শন, য'ত সামাজিক পৰিঘটনাসমূহ (যেনে— ভৌতিক ঘটনা) প্রত্যক্ষীকৰণ পদ্ধতিৰে নিৰীক্ষণ কৰি বস্তুনিষ্ঠ (Objectively) তথ্যৰ ভিত্তিত অধ্যয়ন কৰিব পৰা যায়। প্রত্যক্ষবাদৰ নীতিৰ মতে জ্ঞান কেৱল অনুভূতিৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে আহৰণ কৰিব পাৰি। ক'টৰ মতে, প্রত্যক্ষবাদৰ অর্থ হৈছে পদ্ধতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু এই দৃষ্টিভঙ্গীৰে বিশ্লেষণ কৰা যিকোনো পৰিঘটনা আৰু জ্ঞানেই হৈছে প্রত্যক্ষবাদ। ইয়াত জ্ঞান মানে বিজ্ঞানভিত্তিক জ্ঞানৰ বিষয়ে কোৱা হৈছে— যি ঘটনা নিৰীক্ষণৰ যোগ্য বা মানৱজাতি আৰু জ্ঞানৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সম্বন্ধৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।

এই দর্শনৰ মতে সামাজিকভাৱে পৃথিৱীখনক বোধগম্য হ'বলৈ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ (Empirical) দ্বাৰা আহৰণ কৰা জ্ঞান প্রয়োগ কৰা আৱশ্যক, কিয়নো ইয়াৰ দ্বাৰা এখন সুস্থ সমাজ গঢ় দিব পৰা যায়। বিজ্ঞানসম্মত জ্ঞান হৈছে কোনো প্রমাণিত ঘটনা, যুক্তি বা বৈধতাৰ (Validity)ৰ ভিত্তিত আহৰণ কৰা জ্ঞান যি প্রত্যক্ষবাদৰ বাদে আন একো নহয়। সেয়ে ক'টক সমাজখনক বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে অধ্যয়ন কৰা এজন অধিবক্তা বুলি আখ্যা দিয়া হয়। এই পদ্ধতিকে সমাজ বিজ্ঞানত 'প্রত্যক্ষবাদ' হিচাপে নামাকৰণ কৰা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

অগাষ্ট ক'টে তেওঁৰ প্রত্যক্ষবাদ দর্শনত সমাজৰ বাবে এক সুকীয়া বিজ্ঞান উদ্ভৱ কৰাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰে, যি 'জ্ঞান অন্বেষণ' 'পূর্বএকথন' আৰু 'নিয়ন্ত্রণৰ' ভিত্তিত প্রতিষ্ঠিত।

৩.৪.২ ত্রিস্তৰীয় বিধান (The Law of Three Stages)

ক'টে বিশ্বাস কৰে যে মানৱজাতি ও সমাজৰ প্ৰগতি মানৱজাতিৰ মানসিক বিৱৰ্তনৰ দ্বাৰা নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিব পৰা যায়। তেওঁৰ মতে সকলো সমাজতে মানুহৰ মানসিক ক্ৰমবিকাশ বিভিন্ন স্তৰেৰে অতিক্ৰম কৰা দেখা যায়। ক'টৰ বিকাশৰ স্তৰবোৰ বিৱৰ্তনবাদী প্ৰকৃতিৰ। অৰ্থাৎ, পূৰ্বৱৰ্তী স্তৰটোৰ পৰা আনটো স্তৰৰ বিকাশ ঘটে। প্ৰতিটো বিকাশ স্তৰৰে সমাজ সঙ্গত একো একোটা অনন্য স্বকীয়তা থাকে। এই স্তৰসমূহ—

- দৈৱিক স্তৰ বা কল্পনাপ্ৰসূত স্তৰ (Theological or Fictitious Stage)
- আধিভৌতিক স্তৰ বা অমূৰ্ত স্তৰ (Metaphysical or Abstract Stage)
- প্ৰত্যক্ষবাদ বা বৈজ্ঞানিক স্তৰ (Positive or Scientific Stage)

- **দৈৱিক স্তৰ (Theological Stage) ঃ** ক'টে বিশ্বৰ ১৩০০ শতিকাৰ পূৰ্বৰ সমাজখনক দৈৱিক স্তৰ বুলি অভিহিত কৰিছে। এই স্তৰত মানুহে ঐশ্বৰিক শক্তি আৰু ধৰ্মীয় প্ৰতিকৃতিৰ ওপৰত অধিক বিশ্বাস কৰিছিল। এই স্তৰত যুক্তি বা প্ৰণালীৱদ্ধ চিন্তাধাৰাৰ অভাৱ সমাজত দেখা গৈছিল। এই সময়ছোৱা সামৰিক আৰু পুৰোহিত শ্ৰেণীৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত এক অধ্যায় বুলি ক'ব পাৰি। ক'টৰ মতে এই দৈৱিক স্তৰ তিনিটা পৰ্য্যায়ৰ মাজেৰে অতিবাহিত হয়, যেনে— জড়বাদ (Fetishism or Animism), বহুদৈৱবাদ (Polytheism) আৰু একদৈৱবাদ (Monotheism)।
  - **জড়বাদ (Fetishism or Animism) ঃ** মানৱ সমাজৰ প্ৰাৰম্ভিক স্তৰটোত মানুহে বিশ্বাস কৰিছিল যে সকলো বস্তুতে এক জীৱন্ত আত্মা নিহিত হৈ আছে। এই পৰ্য্যায়ত মানুহে সকলো জৈৱিক-অজৈৱিক বস্তুৰ ভিতৰতে এক জৈৱিক শক্তি অন্তৰ্নিহিত হৈ আছে বুলি বিবেচনা কৰিছিল। ক'ট এই স্তৰক জড়বাদ আখ্যা দিছে।
  - **বহুদৈৱবাদ (Polytheism) ঃ** ক্ৰমান্বয়ে মানুহৰ চিন্তাধাৰাৰ উন্নতি হোৱাৰ লগে লগে এই প্ৰক্ৰিয়াত পৰিৱৰ্তনৰ সূচনা হয়। এই মানসিক উত্তৰণৰ স্বৰূপটোকে বহুদৈৱবাদ হিচাপে অভিহিত কৰা হৈছে। এই স্তৰত মানুহে দেৱ-দেৱীসমূহৰ লগতে প্ৰকৃতি আৰু মানৱ শক্তিসমূহকো শ্ৰেণীকৰণ কৰিছিল আৰু প্ৰত্যেক প্ৰাকৃতিক বা মানৱ শক্তিৰ এক নিজস্ব অধিষ্ঠিত দেৱতা আছিল।
  - **একদৈৱবাদ (Monotheism) ঃ** দৈৱবাদে প্ৰজ্ঞাৰ এক উচ্চ স্তৰ কিন্তু কল্পনাৰ এটা তুলনামূলকভাৱে নিম্ন স্তৰৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ই পূৰ্বৱৰ্তী স্তৰবোৰৰ সমালোচনামূলক মূল্যায়নৰ পথ সূচল কৰি তুলিছিল। একদৈৱবাদ হৈছে দৈৱবাদৰ চূড়ান্ত পৰ্য্যায়ৰ উন্নীত স্তৰ। একদৈৱবাদত স্তৰত এক ঈশ্বৰক সৰ্বশক্তিমান হিচাপে বিশ্বাস কৰিছিল আৰু তেওঁকেই বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ সৃষ্টিকৰ্তা বুলি গণ্য কৰিছিল।

- **অধিভৌতিক স্তৰ (Metaphysical Stage)** ঃ ১৩শ শতিকাৰ পৰা ১৮শ শতিকাৰ কালছোৱাৰ সমাজক বিকাশৰ দ্বিতীয় স্তৰ বুলি অভিহিত কৰিছিল। এই স্তৰ প্ৰথম স্তৰৰ এক পৰিৱৰ্তিত ৰূপ। এই সময়ছোৱাত অলৌকিক বা অতি প্ৰাকৃতিক শক্তিৰ পৰিৱৰ্তে বৌদ্ধিক শক্তিয়ে সমাজত স্থান পাইছিল। এই স্তৰত মানৱ চিন্তাধাৰা যুক্তিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হৈছিল। অগাষ্ট ক'টৰ মতে, এই সংকটজনক পৰ্য্যায়টো (Critical) হৈছে দৈৱবাদৰ পৰা প্ৰত্যক্ষবাদ স্তৰলৈ উন্নীত হোৱাৰ এক পৰিৱৰ্তনমুখী সন্ধিক্ষণ মাথোন। এই সময়ছোৱাত পুৰোহিত শ্ৰেণীৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত সমাজখন যুক্তিবাদীসকলৰ (Lawyers) প্ৰত্যাহ্বানৰ সম্মুখীন হয় আৰু ৰাষ্ট্ৰক প্ৰধান সামাজিক গোট হিচাপে পৰিগণিত কৰে। এই স্তৰত নিঃসন্দেহে সমাজখন সাধাৰণতে বৈপ্লৱিক জোৱাৰেৰে প্ৰগতিৰ দিশত আগুৱাই যায় যদিও সমাজত শৃঙ্খলাৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তে বহু সময়ত একনায়কত্ববাদহে বিৰাজ কৰা দেখা গৈছিল।
- **প্ৰত্যক্ষবাদ বা বৈজ্ঞানিক স্তৰ (Positive Stage)** ঃ মানৱ বিকাশৰ তৃতীয় স্তৰটো হৈছে প্ৰত্যক্ষবাদ বা বৈজ্ঞানিক স্তৰ। সামাজিক বিকাশৰ এই চূড়ান্ত পৰ্য্যায়ত, বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ উৎস আৰু লক্ষ্যস্থল (Destination) উদ্‌ঘাটনৰ প্ৰয়াসেৰে মানুহৰ চিন্তাধাৰা শীৰ্ষবিন্দুত উপনীত হৈছিল। এই প্ৰক্ৰিয়াই বিভিন্ন সামাজিক পৰিঘটনাসমূহৰ প্ৰকৃত কাৰণসমূহ উদ্‌ঘাটনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত হয় যে যুক্তি আৰু নিৰীক্ষণ বা পৰ্য্যবেক্ষণেই হৈছে প্ৰকৃত জ্ঞান আহৰণৰ মূল আহিলা। ইয়াত বিশ্বাস বা অনুমানৰ কোনো স্থান নাই।

এই তিনিওটা স্তৰৰ মাজত আন্তঃসম্পৰ্ক আছে। প্ৰত্যেক স্তৰেই হৈছে ব্যক্তিৰ চিন্তনৰ লগতে সামাজিক আৰু বৈজ্ঞানিক চিন্তা-চৰ্চাৰ ক্ৰমবিকাশৰ এক প্ৰতিফলন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ নিম্নোক্ত বাক্যসমূহ সত্য নে অসত্য লিখক—

ক) Ecole Polytechnique হৈছে ফৰাছী বিপ্লৱৰ পৰৱৰ্তী চৰকাৰে ফ্ৰান্সত প্ৰতিষ্ঠা কৰা এখন বিদ্যালয়। (সত্য অসত্য)

খ) ক'টৰ শ্ৰেষ্ঠতম সৃষ্টি হৈছে 'ক'ৰ্চ ডি ফিলচফি পজিটিভ'। (সত্য/অসত্য)

গ) ক'টে এজন বৈপ্লৱিক দাৰ্শনিক আছিল যিয়ে সমাজত যুদ্ধ আৰু সন্ত্ৰাসৰ দ্বাৰা সামাজিক পৰিৱৰ্তন আনিব বিচাৰিছিল। (সত্য/অসত্য)

ঘ) প্ৰত্যক্ষবাদৰ মূল আধাৰ হ'ল পৰীক্ষণ (Empirism)। (সত্য/অসত্য)

৩.৫ সামাজিক শৃঙ্খলা আৰু বিকাশ (Order and Progress)

অগাষ্ট ক'টে সমাজতত্ত্বক দুটা ভাগত বিভাজন কৰাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে। সেয়া হৈছে—

- সামাজিক স্থিতিশীলতা (Social Statics)
- সামাজিক গতিশীলতা (Social Dynamics)

এই দুয়োটা ধাৰণাই সমাজতত্ত্বৰ বিষয়বস্তুৰ মূল বিভাজনক প্রতিনিধিত্ব কৰে। **সামাজিক স্থিতিশীলতাই** সমাজৰ প্রধান সংস্থাসমূহৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰে, যেনে— পৰিয়াল, অর্থনীতি আৰু ৰাজনীতি (সমাজতত্ত্বক এই সংস্থাসমূহৰ মাজৰ আন্তঃসম্বন্ধৰ সম্পর্কে অধ্যয়ন কৰা এক বিষয় হিচাপে গণ্য কৰা হয়)।সামাজিক স্থায়িত্বই এখন সমাজৰ বিভিন্ন অঙ্গসমূহ কিদৰে পাৰস্পৰিক সম্বন্ধৰে বান্ধ খাই থাকে তাৰে পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰে। ই মূলতঃ সমাজ ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন অংশসমূহৰ ক্রিয়া-প্রতিক্রিয়াৰ নীতিবোৰৰ অনুসন্ধান কৰে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা কি দৰে সমাজত শৃঙ্খলা আৰু স্থবিৰতা ৰক্ষা কৰিব পৰা যায় তাৰে অনুসন্ধান কৰে। ইয়াত এক ব্যক্তিৰ পৰিৱর্তে সামাজিক সংৰচনাৰ আন্তঃসম্পর্কক সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়নৰ একক হিচাপে গণ্য কৰে।

সামাজিক গতিশীলতা অথবা সামাজিক পৰিৱর্তনে সমগ্র মানৱ সমাজক বিশ্লেষণৰ একক হিচাপে গণ্য কৰি কিদৰে বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন পৰিৱর্তনৰ স্তৰ অতিবাহিত কৰি ক্রমবিকাশ ঘটিল তাৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে যদিও এই দুয়োবিধে মানৱ জীৱনৰ বিধি বা নীতিসমূহৰ অধ্যয়ন কৰে। ক'টে উপলব্ধি কৰে যে সামাজিক স্থায়িত্বতকৈ সামাজিক গতিশীলতা অধিক তাৎপর্য্যপূর্ণ। সামাজিক গতিশীলতাৰ প্রতিফলন স্বৰূপে সমাজত যি পৰিৱর্তন ঘটিছিল সেই পৰিৱর্তনে ক'টক সামাজিক সংশোধনত যথেষ্ট অনুপ্রাণিত কৰিছিল। বিশেষকৈ ফৰাছী বিপ্লৱ আৰু জ্ঞানোদয় (Enlightenment) যুগৰ পৰিণতি স্বৰূপে সৃষ্টি হোৱা সামাজিক ব্যাধিসমূহৰ সংস্কাৰৰ ক্ষেত্রত তেওঁক সামাজিক গতিশীলতাই অৱিহণা যোগাইছিল।

৩.৬ সমাজ অধ্যয়নৰ পদ্ধতিসমূহ (Methods)

অগাষ্ট ক'টে জ্ঞান আহৰণৰ বাবে প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ লগত সাদৃশ্য থকা অনুৰূপ পদ্ধতি তেওঁৰ নতুন বিজ্ঞানত (সমাজতত্ত্ব) সংযোজন কৰে। এই পদ্ধতিসমূহ হ'ল নিৰীক্ষণ, পৰীক্ষণ, তুলনাত্মক আৰু ঐতিহাসিক বিশ্লেষণ।

তলত ইয়াৰ বিশদ আলোচনা আগবঢ়োৱা হ'ল—

- **নিৰীক্ষণ (Observation) ঃ** সমাজতত্ত্ববিদসকলে সামাজিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰে। এই পৰিঘটনাসমূহ নিৰীক্ষণ পদ্ধতিৰ দ্বাৰা অধ্যয়ন কৰা হয়। যিকোনো পৰিঘটনা পৰীক্ষামূলক নিৰীক্ষণৰ অবিহনে নিৰর্থক হ'ব যদিহে ইয়াৰ অন্ততঃ গৱেষণাৰ প্রমেয় (Hypothetic) হিচাপে কোনো নীতিৰ লগত সম্বন্ধ নাথাকে। ক'টে তেওঁৰ এক উক্তিত কৈছে, 'যদি এক সামাজিক ঘটনাৰ আন কিছুমান সামাজিক ঘটনাৰ লগত কোনো সম্বন্ধ নাথাকে তেনেহ'লে বৈজ্ঞানিক দিশৰ পৰা ই ভিত্তিহীন বা অর্থহীন।' সামাজিক

ঘটনাক যুক্তি যুক্ততাৰে প্ৰতিষ্ঠা কৰিবৰ বাবে সিদ্ধান্ত বা সূত্ৰ (Theory)ৰ দ্বাৰা ঘটনাবোৰৰ সম্বন্ধ স্থাপন কৰা উচিত আৰু ই কেৱল নিৰীক্ষিত ঘটনাসমূহৰ দ্বাৰাহে সম্ভৱ হয়।

- **পৰীক্ষামূলক পদ্ধতি (Experimentation) ঃ** ক'টে সন্মত প্ৰকাশ কৰে যে প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ দৰে সমাজতত্ত্বত পৰীক্ষামূলক পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰা কঠিন, কিন্তু ই অসম্ভৱ নহয়। তেওঁ দুই প্ৰকাৰৰ পৰীক্ষাৰ উল্লেখ কৰে— প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ। ক'টে উপলব্ধি কৰে যে জীৱ বিজ্ঞানৰ দৰে সমাজতত্ত্বতো প্ৰত্যক্ষ পৰীক্ষা পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰা অসুবিধা, কাৰণ ই সমাজৰ জটিল আৰু পৰিৱৰ্তনীয় জীৱৰ আচৰণ প্ৰদৰ্শন কৰে। কিন্তু পৰোক্ষভাৱে পৰীক্ষা পদ্ধতি জীৱবিজ্ঞান আৰু সমাজতত্ত্ব দুয়োটাতে সম্ভৱ।
- **তুলনাত্মক অধ্যয়ন (Comparison) ঃ** সমাজতত্ত্বত ব্যৱহৃত আন এক পদ্ধতি হ'ল তুলনাত্মক পদ্ধতি। সমাজতত্ত্বত তিনি প্ৰকাৰৰ তুলনা পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰা হয়। মানৱ সমাজৰ তুলনা, জীৱ-জন্তুৰ সমাজৰ তুলনা আৰু মানৱ সমাজৰ ক্ৰমবিকাশৰ সময়ত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত সৃষ্টি হোৱা সমাজসমূহৰ মাজত তুলনা। এই তুলনাত্মক বিশ্লেষণ বৰ্তমান সমাজৰ সামগ্ৰিক পৰিস্থিতি অধ্যয়নৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।
- **ঐতিহাসিক বিশ্লেষণ(Historical Analysis) ঃ** সমাজতাত্ত্বিক বিশ্লেষণৰ বাবে ঐতিহাসিক পদ্ধতিৰ প্ৰয়োজন; কাৰণ কোনো ঘটনাই আমাৰ বৰ্তমানৰ অৱস্থাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰিলোহেঁতেন যদিহে ইতিহাস অধ্যয়নৰ দ্বাৰা ইয়াক প্ৰতিষ্ঠা কৰা নহ'লহেঁতেন।

ক'টে দৰ্শনৰ বিস্তৃত অধ্যয়ন আৰু পূৰ্বৰ সামাজিক সূত্ৰৰ দ্বাৰা নিজস্ব সিদ্ধান্তত উপনীত হয়। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে তেওঁৰ এই নিৰৱচ্ছিন্ন অধ্যয়ন আৰু সমাজ অধ্যয়নৰ বিভিন্ন পদ্ধতিসমূহে নিঃসন্দেহে সমাজতত্ত্ব প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ বাট প্ৰশস্ত কৰে।

চিন্তা-চৰ্চা কৰক ৩.১

সমাজশাস্ত্ৰই সামাজিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰিবলৈ কিছুমান পদ্ধতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লাগে। প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ লগত সাদৃশ্য থকা এই পদ্ধতিসমূহ কি কি ?

.....

.....

.....

৩.৭ শ্ৰেণী, লিঙ্গ আৰু প্ৰজাতি (Class, Gender and Race)

ক'টে শ্ৰেণীৰ বিষয়ে বিশেষ মতামত আগবঢ়োৱা নাই। জাতিৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ বিশ্বাস কৰে যে বিশেষভাৱে ফৰাছীসকল আৰু সাধাৰণভাৱে ইউৰোপীয়সকল উৎকৃষ্ট জাতি, যদিও আন সকলো বিকাশৰ সমপৰ্য্যায়ৰ স্তৰতে আগুৱাই গৈছে।

অৱশ্যে ক'টে লিঙ্গভিত্তিক বিষয়টোৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়ে। তেওঁৰ মতে, পৰিয়ালসমূহত নাৰীসকলক কৰা স্বাভাৱিক অৱদমন সকলো প্ৰকাৰৰ বিবাহৰ ক্ষেত্ৰত, সকলো সময়তে পুনৰ প্ৰতীয়মান হয়। অৱশ্যে তেওঁ পৰিয়ালকে সমাজৰ মূল সামাজিক গোট হিচাপে বিবেচিত কৰে। নাৰীৰ স্বাভাৱিক অৱদমনৰ মূল নীতি প্ৰদৰ্শিত হোৱা স্থান হৈছে এই পৰিয়ালেই। সমাজতত্ত্বই প্ৰমাণ কৰে যে সামাজিক জীৱৰ ক্ষেত্ৰত লিঙ্গৰ সমতা বিসঙ্গতিপূৰ্ণ। ইতিহাসৰ পাত লুটিয়ালে দেখা যায় প্ৰতিটো সমাজৰ ক্ৰমবিকাশৰ পৰ্য্যায়তে মহিলাৰ জীৱন অপৰিহাৰ্যভাৱে গৃহকৰ্মৰ লগত জড়িত আৰু পুৰুষসকল ৰাজহুৱা জীৱন-যাপনৰ পৰিসীমাত আৱদ্ধ। যি নহওক তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে মহিলাসকল সহানুভূতি আৰু সামাজিকতা বৃদ্ধি কৰাত পুৰুষতকৈ উৎকৃষ্ট, কিন্তু তেওঁলোক বোধগম্যতা আৰু যুক্তি প্ৰদৰ্শনৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষতকৈ নিকৃষ্ট। যদিও ক'টৰ সময়ত কিছু মহিলাই নাগৰিকত্ব আৰু ভোটাধিকাৰ বিচাৰিছিল, ক'টে কিন্তু মহিলাসকলক ৰাজনৈতিক শক্তিৰ অধিকাৰৰ বাবে একেবাৰেই অনুপযুক্ত বুলি বিবেচিত কৰিছিল।

মুঠৰ ওপৰত তেওঁ ক'ব বিচাৰে যে মহিলাসকল মানসিক শ্ৰমৰ বাবে অনুপযুক্ত, কাৰণ তেওঁলোকৰ যুক্তিবাদী ক্ষমতাৰ অভাৱ। তদুপৰি তেওঁলোক সততেই নৈতিক আৰু দৈহিক সচেতনতাৰ বশৱৰ্তী, কিন্তু বৈজ্ঞানিক চিন্তা-ভাৱনাৰ বাবে সম্পূৰ্ণ অনুপযোগী। স্পষ্টভাৱে, ক'টৰ মতে মহিলা সমাজতত্ত্ববিদ হোৱাৰ আশা কৰিব নোৱাৰি।

ক'টে Clotildeৰ লগত সাক্ষাৎ হোৱাৰ পাছত মতপ্ৰকাশ কৰে যে যি নাৰীক এসময়ত প্ৰেমৰ ভঁড়াল হিচাপে মাথোঁ গণ্য কৰা হৈছিল তেওঁলোকেই পৰৱৰ্তী কালত বিশ্বপ্ৰেমৰ নীতি আৰু সামাজিক অনুভূতিৰ দ্বাৰা মানৱ সমাজলৈ পৰিৱৰ্তনৰ আশাৰ ৰেঙনি বিয়পাব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ঃ তলৰ গোট (ক)ৰ লগত গোট (খ)ৰ অংশ মিলাওক—

গোট (ক)		গোট (খ)
i)	দৈৱবাদ স্তৰ	ক) সামাজিকতা
ii)	সামাজিক গতিশীলতা	খ) উত্তৰাধিকাৰীৰ নীতি
iii)	তুলনা	গ) অতি প্ৰাকৃতিক শক্তি
iv)	মহিলাৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব	ঘ) সমাজতত্ত্বৰ পদ্ধতি

৩.৮ সামৰণি (Conclusion)

বিভিন্ন সময়ত অগাষ্ট ক'টৰ বিভিন্ন ভূমিকাই সমাজতত্ত্বৰ ক্ৰমবিকাশত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ তাৎপৰ্য্য বহন কৰিছে। তেওঁৰ অন্যান্য বহুতো লিখনি উল্লেখ কৰা প্ৰয়োজন, কাৰণ এই সকলোবোৰেই সমাজতাত্ত্বিক সিদ্ধান্ত বা সূত্ৰ উপস্থাপন কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা লয়।

বহুতো লেখকে ক'টৰ মতবাদক তীব্র সমালোচনা কৰে, লগতে বহুতে ক'টৰ বুজন পৰিমাণৰ সিদ্ধান্ত অৱজ্ঞা কৰিবলৈ পৰামর্শ দিয়ে। ক'টে ধর্মৰ প্রতি ধ্যান দিয়াৰ পাছৰ পৰাই তেওঁ তেওঁৰ সমসাময়িক পণ্ডিতসকলৰো সমালোচনাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। কিন্তু ক'টক কেতিয়াও পাহৰি যোৱা উচিত নহয় কাৰণ 'সমাজতত্ত্ব' শব্দটো তেওঁৰেই উদ্‌ঘাটন কৰিছিল। সমাজতত্ত্বৰ সৈদ্ধান্তিক আঁচনিসমূহৰ পৰিকল্পনা এইজন ব্যক্তিয়েই কৰিছিল, য'ত অন্তর্ভুক্ত হৈ আছিল এক প্রকৃত পৰিঘটনা স্বৰূপে সমাজৰ অৱধাৰণা, সামাজিক স্থায়িত্ব আৰু সামাজিক গতিশীলতা হিচাপে সমাজৰ দুটা বিভাজন, সামাজিক সংৰচনাৰ আন্তঃসম্বন্ধৰ চিনাক্তকৰণ আৰু সামাজিক ঘটনাসমূহৰ নিৰীক্ষণৰ ভিত্তিত সামাজিক সিদ্ধান্তত গুৰুত্ব প্রদান।

ক'টৰ সমাজতাত্ত্বিক অনুসন্ধানৰ আঁচনিসমূহ আন বহুতো সমাজতত্ত্ববিদৰ বাবে প্রয়োজনীয় আধাৰ আছিল যদিও ই সমালোচনাৰ সন্মুখীন হয়। বিশেষকৈ, বহু সমাজতত্ত্ববিদে ক'টৰ পৰীক্ষামূলক বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভঙ্গীৰ সমালোচনা কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ তলত উল্লেখ কৰা বাক্যসমূহ সত্য নে অসত্য লিখক—

ক) ১৯৪২ চনত ক'টৰ শ্রেষ্ঠতম গ্রন্থ 'ফিল'চফি পজিটিভ' প্রকাশ পাইছিল।

খ) অগাষ্ট ক'টে শ্রেণী সম্পর্কীয় বিভিন্ন মত আগবঢ়াইছিল।

গ) বৈজ্ঞানিক পদ্ধতি প্রয়োগ কৰাৰ উদ্দেশ্য আছিল পদার্থবিজ্ঞানত এক নতুন বিজ্ঞান সংযোজন কৰা।

ঘ) অগাষ্ট ক'ট বৈপ্লৱিক চিন্তাবিদ আছিল।

৩.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অগাষ্ট ক'টে ১৭৯৮ চনত দক্ষিণ ফ্রান্সৰ মণ্টপেলিয়াৰ চহৰত জন্ম গ্রহণ কৰিছিল।
- অগাষ্ট ক'টে বিদ্যালয়ত পঢ়া অৱস্থাত এজন মেধাৱী ছাত্র আছিল, কিন্তু ফৰাছী বিপ্লৱৰ পৰৱর্তীকালৰ উত্থানৰ পৰিণতি স্বৰূপে তেওঁ কলেজীয়া ডিগ্রী গ্রহণ কৰাৰ পৰা বঞ্চিত হ'বলগীয়া হয়।
- ক'টে ছেইণ্ট ছাইমনৰ সহযোগী হিচাপে কাম কৰিছিল আৰু তেওঁৰ ওচৰত বহু পৰিমাণে ঋণী আছিল।
- ১৮৩০-১৮৪২চনত ক'টে তেওঁৰ শ্রেষ্ঠতম গ্রন্থ'Course de Philosophic Positive' ৰচনা কৰিছিল।

- অগাষ্ট ক'টক 'সমাজতত্ত্ব' শব্দটোৰ উদ্ভাৱক বুলি জনা যায়।
- ক'টে সমাজৰ অধ্যয়নৰ বাবে বৈজ্ঞানিক পদ্ধতি অৱলম্বনৰ যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰে। তেওঁৰ মতে প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ দৰে মানুহৰ সমাজখনো বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।
- তেওঁ এই নতুন বিজ্ঞানক যিয়ে সমাজ অধ্যয়ন কৰে, 'সমাজ পদাৰ্থবিজ্ঞান'ৰে নামাকৰণ কৰে আৰু পাছলৈ শব্দটোক 'সমাজতত্ত্ব'লৈ পৰিৱৰ্তন কৰে।
- ক'টৰ প্ৰত্যক্ষবাদৰ মতে কেৱল বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ দ্বাৰাহে প্ৰকৃত জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰি। প্ৰত্যক্ষবাদৰ মূল বিশেষকৈ পৰীক্ষামূলক বিশ্লেষণত নিহিত হৈ আছে।
- মানৱ সমাজৰ ক্ৰমবিকাশৰ ত্ৰি-স্তৰীয় বিধি অনুযায়ী মানুহৰ বৌদ্ধিক আৰু সামাজিক ক্ৰমবিকাশৰ ইতিহাসে তিনিটা বিভিন্ন বৌদ্ধিক স্তৰেৰে অতিবাহিত হৈছে। এই স্তৰ তিনিটা হ'ল দৈৱিক স্তৰ, অধিভৌতিক স্তৰ আৰু প্ৰত্যক্ষবাদ।
- সমাজতত্ত্বত সামাজিক শৃঙ্খলা আৰু বিকাশ অবিচ্ছিন্ন। ক'টে সামাজিক শৃঙ্খলা আৰু বিকাশক সামাজিক স্থিতিশীলতা আৰু সামাজিক গতিশীলতা হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিছে। সামাজিক স্থিতিশীলতাই সমাজৰ স্থায়ী ৰূপটো অধ্যয়ন কৰে। আনহাতে সামাজিক গতিশীলতাই সমাজত সামাজিক সংৰচনাৰ সময়ে সময়ে হৈ থকা পৰিৱৰ্তনৰ দিশটো অধ্যয়ন কৰে।
- ক'টে সমাজতাত্ত্বিক পৰিঘটনাসমূহৰ পদ্ধতিগত অনুসন্ধানৰ বিধিবদ্ধকৰণ কৰে। এই পদ্ধতিসমূহ কৃতকাৰ্য্যতাৰেপ্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানত প্ৰয়োগ কৰাৰ দৰে সমাজ শাস্ত্ৰতো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই পদ্ধতিবোৰৰ অন্তৰ্গত হৈ আছে নিৰীক্ষণ, পৰীক্ষণ, তুলনামূলক আৰু ঐতিহাসিক বিশ্লেষণ।
- ক'টে ফৰাছী আৰু ইউৰোপীয়সকলক শ্ৰেষ্ঠ প্ৰজাতি (race) হিচাপে অভিহিত কৰে।
- ক'টে লিঙ্গভিত্তিক বিষয়টোৰো চিন্তা-চৰ্চা কৰে আৰু তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে মহিলাসকল সহানুভূতি আৰু সামাজিকতাৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষতকৈ শ্ৰেষ্ঠ; কিন্তু বোধ জ্ঞান আৰু যুক্তিৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষতকৈ হীন।

৩.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Adams, Bert N. and Sydie, R. A. (2002); *Sociological Theory*; New Delhi: Vistaar Publication.
2) Coser, Lewis A. (2010); *Masters of Sociological Thought*; New Delhi: Rawat Publication.
3) Hussain, Maqitul (1996); *A Prologue to Five Sociologists*; Assam: T.L.B Publishers.

4) Ritzar, George and Douglas, J. Godman (2003); *Sociological Theory*; McGraw Hill.

৩.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সত্য, খ) সত্য, গ) অসত্য, ঘ) সত্য

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ i) গ), ii) খ), iii) ঘ), iv) ক

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সত্য, খ) অসত্য, গ) অসত্য, ঘ) অসত্য

৩.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চমু প্রশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ প্রত্যক্ষবাদৰ মূল বৈশিষ্টসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ২ ঃ সামাজিক স্থিতিশীলতা আৰু সামাজিক গতিশীলতাৰ মাজত প্রভেদ কি?

প্রশ্ন ৩ ঃ আধিভৌতিক স্তৰটোৱে কি সূচায়?

প্রশ্ন ৪ ঃ অগাষ্ট ক'টৰ জীৱন শৈলীৰ এক চমু পৰিচয় দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ মানৰ সমাজৰ ক্রমবিকাশৰ তিনিটা স্তৰ কি কি? তিনিওটা স্তৰত বিশ্বব্রহ্মাণ্ডক বিভিন্ন দিশত প্রত্যক্ষ কৰা ভাৱধাৰাসমূহৰ বিষয়ে চমুকৈ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ ক'টৰ লিঙ্গভিত্তিক দৃষ্টিভঙ্গীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রত মহিলাৰ অংশগ্রহণক তেওঁ সমর্থন কৰিছিল নে? যদি সমর্থন কৰা নাই ইয়াৰ কাৰণ কি?

প্রশ্ন ৩ ঃ সমাজতত্ত্বক সমাজৰ এক বৈজ্ঞানিক অধ্যয়নৰ বিষয় হিচাপে ক'টৰ মতামত সম্পর্কে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***